

PDF hosted at the Radboud Repository of the Radboud University Nijmegen

The following full text is a publisher's version.

For additional information about this publication click this link.

<https://hdl.handle.net/2066/227550>

Please be advised that this information was generated on 2021-04-10 and may be subject to change.

COLUMN

Structurele onrechtvaardigheid

Ronald Tinnevelt

Welke verantwoordelijkheid of schuld dragen wij wanneer we onbewust structurele onrechtvaardigheden veroorzaken, in stand houden of ons er niet actief tegen verzetten? Die vraag is niet nieuw, maar de afgelopen maanden is de kracht waarmee deze kwestie zich aandient sterk toegenomen. Zelfs wie in die periode de media enkel met een half oog heeft gevolgd, hoeft weinig moeite te doen om prangende voorbeelden te vinden van structurele onrechtvaardigheid waarmee wij op de een of andere manier verbonden zijn als burgers of consumenten. Laat ik er drie kort noemen.

‘Coronavirus maakt de sociale ongelijkheid juist groter’, zo luidt de kop boven een artikel in de *NRC* van 7 april 2020. Het coronavirus is niet de ‘grote gelijkmaker’ zoals we wellicht zouden denken – iedereen, rijk of arm, kan immers door het virus getroffen worden – maar versterkt juist bestaande ongelijkheden en legt deze nog verder bloot.¹ In feite lopen mensen met een lager inkomen meer risico. Ze zijn sterker aangewezen op het openbaar vervoer, hebben vaak banen waarbij fysiek contact moeilijk te vermijden is en hebben een grotere kans op chronische aandoeningen die de vatbaarheid voor COVID-19 versterken.

De Correspondent, 16 april 2020: ‘Jij kunt nu niet shoppen. En miljoenen kledingarbeiders niet werken’.² De wereldwijde terugloop van inkomsten bij de grote kledingbedrijven zoals Primark en H&M hebben een enorme invloed op de levens van de mensen die normaal gezien onze kleren maken: minder inkomen of zelfs verlies van werk. Wie echter besluit om in deze tijd juist wel kleding van deze merken te kopen, maakt niet meteen een ethisch betere keuze. De arbeidsomstandigheden in de kledingfabrieken in veelal Zuidoost-Aziatische landen zijn vaak slecht: lange uren, weinig daglicht, onveilige apparatuur, enzovoort.

Het Parool, 14 mei 2020: ‘Bescherm de biodiversiteit van onze stad’.³ Inzet is de gentrificatie als gevolg waarvan stadsdelen onbetaalbaar worden voor mensen met een lager inkomen. Columnist Hutak schrijft over Amsteldorp en de Transvaalbuurt: ‘Het systematisch kapotmaken van dit soort wijken, woningen en bewoners verstoort alle vormen van leven.’ Bescherming en verdediging van diversiteit zijn cruciaal.

Verschillende vormen van sociaal onrecht met een duidelijk structurele en institutionele dimensie. De lijst had eenvoudig langer gemaakt kunnen worden, denk

1 www.nrc.nl/nieuws/2020/04/07/coronavirus-maakt-de-sociale-ongelijkheid-juist-groter-a3995997.

2 <https://decorrespondent.nl/11139/jij-kunt-nu-niet-shoppen-en-miljoenen-kledingarbeiders-niet-werken/4487543510802-c32d1c0b>.

3 www.parool.nl/columns-opinie/bescherm-de-biodiversiteit-van-onze-stad-bb613d2a.

Ronald Tinnevelt

aan de recente discussie over ‘institutioneel racisme’. Hoe moeten we ons tot deze praktijken verhouden? Welk discours of denkkader kunnen we gebruiken om te begrijpen wat bij dit soort sociaal onrecht op het spel staat, in welke richting een uitweg gevonden kan worden en welke verantwoordelijkheid wij als burgers en consumenten in dit geheel hebben? ‘Schuld’ en ‘blaat’ worden vaak naar voren geschoven als relevante elementen van een antwoord. Waar van onrecht sprake is, moeten er immers ook daders te zijn die het onrecht hebben veroorzaakt.

Is het verhaal echter zo simpel? In het postuum uitgegeven *Responsibility for Justice* (2016) ontwikkelt de Amerikaanse politiek filosoof Iris Marion Young (1949–2006) een fascinerend model om in ieder geval over twee van deze kwesties na te denken.⁴ Sweatshops en gentrificatie beschrijft ze als voorbeelden van ‘structurele onrechtvaardigheid’, vormen van onrecht die niet (of niet enkel) teruggevoerd kunnen worden tot het verwijtbaar handelen van specifieke actoren of die het resultaat zijn van duidelijk identificeerbare wetten of beleidsmaatregelen.

Structurele onrechtvaardigheid is volgens Young het gevolg van een uiterst complex en vaak ondoorzichtig geheel van handelingen en keuzes: individuen en instituties die, voor het grootste gedeelte binnen het kader van geaccepteerde juridische en morele regels of normen, hun particuliere doelen en belangen nastreven (Young, 2016: 52). Wie kleding bij Primark of H&M koopt, treft niet meteen morele blaam. De intentie is immers niet om bij te dragen aan de ellendige situatie in sweatshops. Bovendien is verre van inzichtelijk hoe de koop van kleding direct kan bijdragen aan de uitbuiting van fabrieksarbeiders in Bangladesh of India. Wie een pand in een financieel steeds aantrekkelijker wordend stadsdeel koopt om op te knappen en met een ruime winstmarge te verkopen, heeft niet als doel om de maatschappelijke tweedeling te versterken of de leefbaarheid van steden te verkleinen. En toch is er volgens Young wel degelijk sprake van moreel onrecht en neemt het risico op betrokkenheid bij dergelijke vormen van onrecht in een steeds verder globaliserende wereld alleen maar toe. De centra van de grote steden worden onbetaalbaar en sweatshops blijven bestaan.

Young reikt met deze twee voorbeelden een interessante puzzel aan. Enerzijds leidt het bestaan van onrecht tot de vraag wie hiervoor verantwoordelijk is en wat diegene moet doen om het onrecht te herstellen. Anderzijds maakt het structurele karakter ervan dat er geen duidelijke boosdoener is die we ter verantwoording kunnen roepen. Young drukt dit als volgt uit: ‘Structurele onrechtvaardigheid wordt geproduceerd en gereproduceerd door duizenden of miljoenen mensen die meestal binnen institutionele regels en volgens praktijken handelen die de meeste mensen als moreel acceptabel zouden zien’ (Young, 2016: 95).

Om deze puzzel op te lossen maakt Young een onderscheid tussen het traditioneel juridische – maar ook morele – model van schuld en verwijtbaarheid (‘liability model’) en haar model van politieke verantwoordelijkheid (‘social connection model’). Het eerste model wil vooral een antwoord vinden op de vraag wie verantwoordelijk is voor een sociaal onrecht. Wie heeft vrijwillig, op grond van voldoende kennis en op basis van duidelijk identificeerbare causale relaties het

4 Young, I.M. (2016) *Responsibility for Justice*. Oxford: Oxford University Press.

onrecht veroorzaakt? Dit model draait om individuele verwijtbaarheid en is sterk gericht op het verleden. Het model van politieke verantwoordelijkheid daarentegen is vooral op de toekomst gericht en op het veranderen van structuren en processen. De basisgedachte is dat wie door middel van deelname aan structurele sociale processen – denk opnieuw aan het kopen van kleding of het opkopen van een huis – bijdraagt aan structurele onrechtvaardigheid, een politieke verantwoordelijkheid heeft om deze processen en structuren te hervormen. Young spreekt hier over politieke verantwoordelijkheid, omdat de verantwoordelijkheid gedeeld is (wij zijn immers niet de enige die kleding kopen die in sweatshops gemaakt is) en enkel samen met anderen opgenomen kan worden. Structurele veranderingen vereisen collectief handelen.

Volgens Young is het tweede model veel beter geschikt om over onze verantwoordelijkheid voor structurele onrechtvaardigheid na te denken en tot een oplossing te komen dan het traditionele model van schuld en verwijtbaarheid. In het geval van sweatshops en gentrificatie is het immers helemaal niet duidelijk welke causale relaties tot het sociale onrecht hebben geleid. Bovendien is het niet productief om met de beschuldigende vinger te wijzen, omdat de deelnemers aan deze sociale processen vaak menen binnen algemeen geaccepteerde regels te handelen. Wat nodig is, zijn mensen die zich actief verenigen om het onrecht weg te nemen waaraan ze bijdragen. Structurele onrechtvaardigheden vragen van ons dat we elkaar uitdagen en ter verantwoording roepen over wat we wel of juist niet doen.

Youngs onderscheid tussen schuld en verantwoordelijkheid lijkt zeer behulpzaam om onze betrokkenheid te duiden bij het bestaan van fenomenen als gentrificatie en sweatshops. Wie eenvoudigweg meegaat met wat in een samenleving als relatief normaal geldt, is niet schuldig in de harde betekenis van het woord, maar draagt wel een politieke verantwoordelijkheid om samen met anderen structurele onrechtvaardigheid te voorkomen en de wereld uit te helpen. De schuldretoriek – de wijzende vinger – lijkt in dit geval averechts te werken.

Toch blijft er iets knagen. Is het louter spreken over verantwoordelijkheid niet even problematisch als de eenzijdige gerichtheid op schuld? Vormt 'schuld' niet toch een belangrijke component om over onze rol bij structurele onrechtvaardigheden na te denken? Staan institutioneel racisme en structurele sociale ongelijkheid op gelijke voet als gentrificatie en het kopen van kleding die in sweatshops wordt vervaardigd? Maar wat als het 'normale' juist het problematische is of als we onbewust volgens institutionele regels en praktijken handelen die bij nader inzien helemaal niet moreel acceptabel of gewoon zijn? Is een bepaalde vorm van schuld of schuldbesef dan niet essentieel? Vanzelfsprekend kan de 'schuldretoriek' – waarbij mensen meteen als schuldig worden gezien en weggezet – een uiterst negatief effect hebben op gezamenlijke hervormingsprojecten. Toch neemt dat niet weg, zoals Martha Nussbaum in het voorwoord van Youngs boek schrijft, dat een zekere toeschrijving van schuld of een bepaald schuldbesef een belangrijke katalysator is voor hervormingen. Wie enkel naar de toekomst wijst en niet omkijkt naar ons collectief verzaken, zal niet snel overtuigen. Belangrijk is dan wel dat deze schuld en dit schuldbesef constructief ingezet worden en niet leiden tot het ondergraven van de menswaardigheid van individuen of groepen.

Ronald Tinnevelt

De grote uitdaging ligt erin dat we een juist midden weten te vinden tussen schuld en verantwoordelijkheid: het erkennen van de gezamenlijke rol die we gespeeld hebben in het veroorzaken van structurele onrechtvaardigheid en het gezamenlijk oppakken van het proces van hervorming. Dan is een juist antwoord op de vraag naar onze houding tegenover structurele onrechtvaardigheid mogelijk. Waar dat midden ligt, moet inzet zijn van debat. Een debat dat niet alleen in het parlement op vruchtbare wijze gevoerd moet worden, maar vooral ook daarbuiten. Wat de uitkomst gaat zijn, is moeilijk te voorspellen. De hoop is in ieder geval dat door het debat mensen zich beter bewust zijn van het feit dat sommige spelregels van onze samenleving duidelijke verliezers voortbrengen.